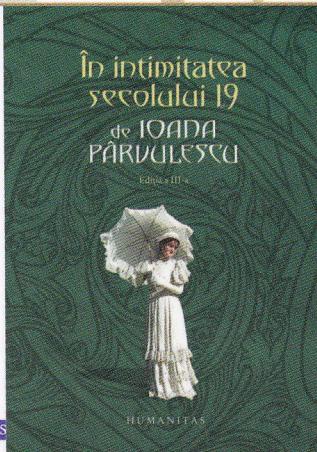
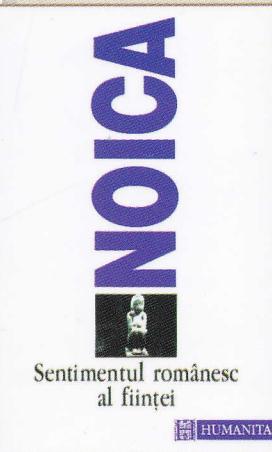
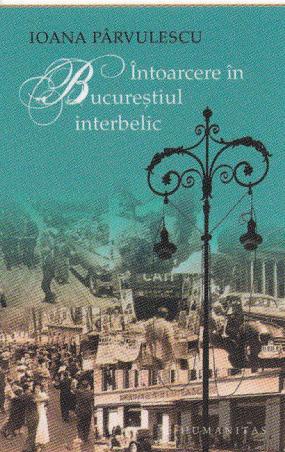
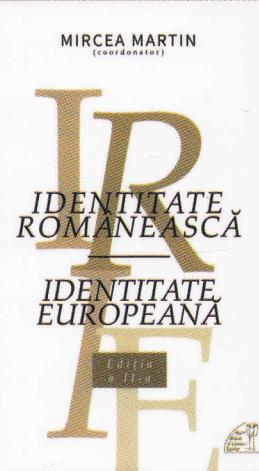
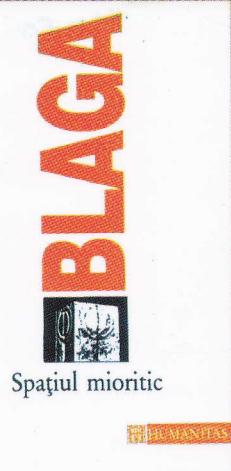
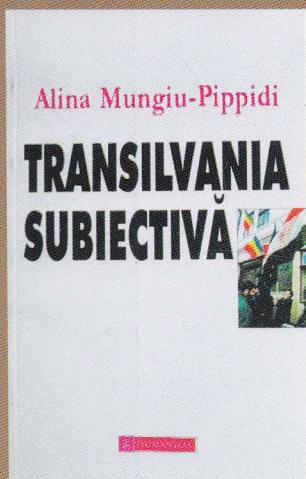
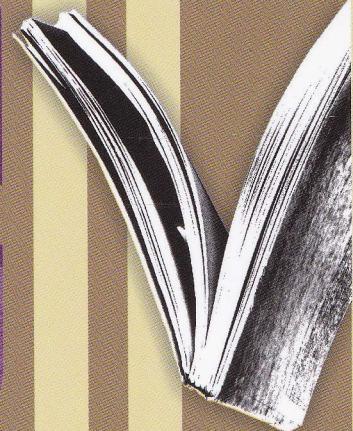

didactica limbii și literaturii române

Respect pentru oameni și cărți

PERSPECTIV

O REZistență PRIN LITERATURĂ

MIRCEA MARTIN

Conferință susținută la 26 octombrie 2018, în cadrul Simpozionului ANPRO
cu tema „O sută de ani de limbă și literatură română“

Stimate colege, stimați colegi,

Am acceptat cu placere invitația asociației dumneavoastră – nu este prima dată, de altfel, cum probabil vă amintiți măcar unii sau unele dintre dumneavoastră – pentru că apreciez la superlativ activitatea sa de la început și până astăzi. Este o activitate de cercetare, de organizare și implementare desfășurată cu principialitate, devotament și modestie, cum nu se întâmplă cu alte asociații care sunt puse, mai degrabă, în slujba conducătorilor lor. Aici avem de-a face cu o elită intelectuală, pedagogică autentică, spre deosebire de alte elite publice, mult mai publice care sunt preocupate în primul rând de autopromovare.

Titlul comunicării mele poate sănări perplexiți. De unde până unde, de ce *pentru o nouă rezistență prin literatură, prin cultură?* Cum să reluăm un termen dintr-o vreme apusă, cum să vorbim despre rezistență într-o epocă a tuturor libertăților? O mobilizare în vederea unei rezistențe se produce, de obicei, în condiții de asuprire și dictatură, când împotrivirea directă nu are sorti de izbândă. Ea s-a și produs în anii regimului comunist având drept oponenți cenzura și teroarea preventivă și drept ţintă o mai mare libertate de expresie, libertate de care unii scriitori s-au folosit spre a crea opere valide din punct de vedere estetic, netributare presunilor ideologice ale epocii. Alții, mai puțini, au folosit-o spre a încerca să dezvăluie adevăruri sociale partiale, adică să perforeze zidul minciunii constitutive regimului a cărui esență constă tocmai în absența libertății.

De ce ar fi nevoie astăzi, în România, în condițiile democrației actuale, ale economiei de piață, de o rezistență prin literatură? Și de ce această rezistență se cuvine manifestată – trebuie manifestată – priorită în cadrul sistemului de învățământ? Nu-mi propun o abordare concretă și tehnică. Există în programul simpozionului, după câte am văzut, multe teme de această natură. Mi-am propus să vă propun o privire generală asupra situației interne, dar și externe, din punct de vedere cultural. Prin extensia externă pe care o dau acestei prezentări, sper ca situația din interior să fie mai ușor și mai clar inteligibilă.

Să începem cu situația școlii în România, o școală pe care o frecventăm, o vedem cu toții cum se manifestă la toate nivelurile și la toate disciplinele. Nu mă voi încumeta eu să descriu în față dumneavoastră, în detaliu, această situație. Mă tem însă că simpla empirie sau bunul-simț ne obligă să admitem decăderea, chiar degringolada ei progresivă. Nu dăm bine acum la centenar, dar n-avem ce face. Desigur, generalizările trebuie să suporte totdeauna excepții. Le cunoaștem. Realizările nu lipsesc. Noi, profesorii, continuăm să muncim, să ne îndeplinim misiunea, misiune care, de cele mai multe ori – și ar fi bine să fie vorba în toate – se confundă cu vocația. Totuși, măcar câteva fapte certificate de altfel de statistici ne obligă să ne înclinăm în față lor. Și anume: procentul de analfabetism în România este enorm și nu scade, ci crește; procentul populației tinere angajate în studii superioare, proporțional vorbind, este cel mai scăzut din Uniunea Europeană. Astfel de bilanțuri mai pot continua, din păcate. Concluzia mea gravă este aceea că școala nu mai reprezintă o bază pentru majoritatea tinerilor din România. Cauzele profunde sunt de ordin politic și economic, dar nu numai. Absența modelelor umane și intelectuale autentice, înlocuirea lor prin contribuția nefastă a televiziunilor cu false modele, mizeria politicianistă, incompetența implicând grave erori de management instituțional, corupția

endemică și, mai ales, corupția la vârf, mergând până la forme de trădare națională, întreg acest tablou societal explică și situația din învățământ, ca și dorința tinerilor de a-și părăsi țara.

Și, totuși, să ne amintim că școala românească a avut – are – în trecut o tradiție. Până și în comunism școala avea un alt impact social. Nivelul ei era unul relativ ridicat. De ce spun asta? Chiar și în anii '50, când am făcut eu școală, în condiții realmente de teroare, când învățam după manuale sovietice, când conținutul informațional era restrâns și puternic ideologizat mai ales la materiile umaniste, am avut parte de profesori formați în interbelic. Această situație schimba totul. Schimba, din punct de vedere calitativ, totul. Nu intru în detaliu. În anii '60 apoi, tot sub comunism, s-a produs liberalizarea cunoscută, care ne-a permis să ajungem la o anumită sincronizare, la un anumit nivel care nu ne mai dădea mari complexe față de ce se întâmpla în școlile din Occident. Vă amintesc că în puținele mele ieșiri în străinătate mă întâlneam cu foști studenți de-ai mei – predam atunci la limbi străine – care nu pregetau să spună ce fel de școală bună au făcut și cât de ușor le-a fost să se insereze în structurile din învățământul din Occident. Am detalii semnificative convingătoare în acest sens. Mai departe, adică în trecut, dincolo de interbelic, în secolul al XIX-lea, avem reformele instauratoare ale lui Spiru Haret, avem un etos al instruirii care funcționa în această zonă a Estului Europei, cu deosebire în Europa Centrală, etos al instruirii pe care îl pune în evidență compatriotul nostru din Statele Unite, Virgil Nemoianu, într-o carte relativ recentă, unde vorbește despre această diferență specifică a Estului Europei în raport cu Vestul unde se manifesta cu deosebire un etos al muncii, evident provenit din și călăuzit de etica protestantă, din care s-a și format capitalismul modern și democrația liberală. În Estul Europei însă a contat mai mult acumularea de cunoștințe, validarea primatului educației, considerarea educației ca etalon al meritelor umane. Prin urmare, o meritocrație bazată pe cunoaștere funcționa ca principiu al organizării sociale și al promovării sociale. Acest etos era răspândit la nivelul întregii societăți, nu numai în aristocrație, dar și în mica burghezie și chiar în rândurile muncitorimii. Toate aceste grupări sociale, ca și grupările etnice din fostul imperiu, au Mizat pe cunoaștere, au încercat să promoveze prin merite obținute în acest domeniu. Descoperirea identității naționale a coincis, de altfel, cu acest etos.

Avem, prin urmare, motive să fim mândri de istoria școlii românești. Și e bine să utilizăm prilejul centenarului spre a rememora etapele și figurile ei exemplare, câștigând o conștiință lucidă, nu exaltată asupra tradiției, întărinindu-ne astfel încrederea în viitor, o încredere indispensabilă în condițiile unui prezent mai degrabă demoralizant.

Situată internă se cere neapărat contextualizată, așezată în cadre mai generale, dintre care cele mai importante determină în mai bună măsură ce se întâmplă la noi. Am în vedere, în primul rând, revoluția informațională, digitală și globalizarea, fenomene majore strâns legate între ele și, desigur, consecințele lor care au condus la constituirea unei noi paradigmă în cultură, într-o cultură considerată, în ansamblul ei, cuprinzând într-o mare parte disciplinele nu numai cele umaniste, dar și cele care țin de științele exacte. Aceste două fenomene au provocat modificări în lanț, printre ele și raportul între cultură și economia de piață, ceea ce îl face pe un filosof ca Paul Ricoeur să se întrebe dacă, în zilele noastre, cultura își mai păstrează valoarea specifică, definitorie pentru om, pentru societatea umană, în condițiile în care nu numai economia, dar și societatea ajung să fie dominate de jocurile pieței. Nu am răgazul să intru în detaliu. Cert este faptul că în chiar locul unde a început și revoluția tehnologică, și globalizarea, intelectuali responsabili n-au ezitat să constate aspecte tulburătoare, îngrijorătoare ale acestor procese irepresibile de altfel. Iată concluziile profesorului Joseph Hillis Miller, unul dintre fondatorii deconstrucționismului, un om angajat în știința literară de vîrf. El constată o criză de reprezentare a departamentelor de studii literare în universitățile americane și vede în această criză o parte a crizei de reprezentare a umanităților, în ansamblul învățământului. Face această constatare încă de acum 30 de ani. Cam acesta e decalajul la acest nivel, evident, al disciplinelor, al evoluției intelectuale. Decalajul general e mult mai mare. Constată reducerea posturilor în învățământul superior pentru disciplinele umaniste, constată comasarea departamentelor de literatură comparată, de literatură engleză chiar, constată eliminarea unor discipline care nu sunt orientate spre piata muncii. Ne sună cunoscut, nu-i aşa? Vorbește despre un fenomen care este într-adevăr epocal: universitățile de vîrf din America au devenit universități îndreptate spre profit (*enterprise universities*). Ca o consecință, valorile perene, acelea pe care cultura le conține și le transmite, tind să fie înlocuite cu valori corporatiste.

Respect pentru oameni și cărti

Economia globală, asta e concluzia profesorului Miller, și comunicarea globală par să nu mai aibă nevoie nici de literatură, nici de studiu ei.

Mai departe, nu putem să nu vedem legătura care există între globalizare, între acest fenomen invadant, obiectiv, și un anumit imperialism cultural care are rădăcini mult mai vechi – putem să mergem până în perioada colonială. În ce constă acest imperialism cultural? În atragerea creatorilor de valori în primul rând științifice și tehnice, dar și artistice, din țările mici înspre diverse centre de putere intelectuală și economică. Și, dacă înainte acest fenomen nu era un fenomen dirijat, nu era un fenomen controlat și premeditat gândit, tinerii în căutarea unui viitor mai bun și a unor condiții mai bune de afirmare se îndreptau în mod firesc spre astfel de centre de lumină, până la urmă, acum, acest fenomen a devenit o adevărată strategie, o politică, chiar un program prin care statele puternice își rezolvă problemele pieței interne a muncii, prin aceste programe speciale de atragere a tinerilor prin târgurile de joburi, prin afișe. Universitatea din București este împânzită cu astfel de afișe, cu invitații la stagii în Statele Unite și nu numai, stagii care, evident, sunt gândite ca o trambulină spre viitoare contracte permanente, burse de studii și.a.m.d. Evident că se produce ceea ce în Occident ne-a fost dat să observăm mai demult, și anume scurgerea de creiere. Fenomenul nu este numai dinspre Europa de Est spre America, ci chiar și dinspre Europa de Vest spre America. În fine, acest fenomen se realizează și prin impunerea unor modele culturale care, la rândul lor, ar merita o analiză separată, modele de găndire, filozofii de viață care, printre altele, discreditează problematica apartenenței și, în primul rând, a apartenenței naționale. Sistemul politic format din state naționale este considerat depășit, limitând comunicarea globală și progresul. Se încurajează renunțarea la tradiții, la tradiție de fapt, ca o probă a unei inteligențe superioare. Importanța limbii naționale este diminuată teoretic și practic. Limbile vernaculare tind să fie înlocuite cu limba vehiculară prin excelență – care este engleză, care a câștigat, evident, de multe decenii bătălia cu franceza și a câștigat-o pentru că este o limbă mult mai maniabilă, mai pliabilă la comunicarea rapidă, mai simplă. Există o *basic English* care este folosită din Asia, din Africa, până în Nordul îndepărtat. Nu există, nu poate exista o *basic French*, pentru că limba franceză nu se pretează la o asemenea reducție, ceea ce a jucat în dezavantajul ei. Engleza este deci noua limbă francă a unei lumi europene și atlantice, dar și a planetei, cel puțin deocamdată, dacă nu cumva chineza va reuși să se impună, într-un viitor mai îndepărtat, desigur. Ce se întâmplă cu limbile mici în viitor, ce se întâmplă cu culturile mici? Răspunsul care ni se dă este că nu e o problemă, pentru că unele vor dispărea, dar vor apărea altele. Alte populații vor intra în scenă, alte limbi se vor impune. Nu știu cât de consolatoare poate fi pentru cultura română și pentru limba română această soluție de viitor.

Problema, prin urmare, nu e doar națională, problema este socială și, mult mai grav, cred că are chiar dimensiuni antropologice la care ar trebui să medităm. Încerc acum un tablou evident schematic, reductiv al situației globale, dacă vrei, în care am impresia că se produce o ruptură între prezent și trecut. E sigur că nu se mai caută astăzi antecedente în trecut spre a aproxima un viitor incert. Nu ne mai sprijinim pe o tradiție spre a imagina o evoluție. Moștenirea pare mai mult să ne încurce, să ne țină pe loc decât să ne ajute să mergem înainte. Modelele vechi nu ne mai stimulează, nu ne mai inspiră. Reperele noastre nu se mai află astăzi în trecut. Tendința dominantă pare să fie scuturarea de tradiție ca de un leș ce îngreunează adaptarea, flexibilitatea în fața provocărilor din prezentul viitor. Se prefigurează un nou concept al timpului, al unui timp care tinde să nu mai aibă trecut. Acesta este desigur un cadru general într-o lume pe care noi, aici în România, încă nu o locuim, nu o trăim, dar căreia cred că încercăm, prin cei tineri, să-i deprindem mentalitățile și reflexele. Observăm, mai ales în mediile celor tineri, că funcționează cu multă eficiență un fel de mecanism la ceea ce aş numi amnezii induse, induse prin însăși aglomerarea informațională enormă, haotică, nesemnificativă, neselectivă. Atunci când e vorba de informații privitoare la trecut, acestea sunt împachetate rapid și împinse la spate fără alegere, fără implicare, fără problematizare. Trecutul dispără din conștiința multora, se duce direct în vid, în neant, fără să lase vreo urmă, poate cel mult confuzie ori deriziune. În felul acesta, tot ce a fost se poate reinventa. Mistificarea este în cazul unora inocenți, în cazul altora interesată. Un alt aspect, în era comunicațiilor și a comunicării generalizate nu pare să rămână prea mult timp și prea mult loc pentru o comunicare simbolică. Spre a fi autentică, adevărată, comunicarea trebuie să fie cât mai directă cu putință și, în orice caz, concretă, *keep in touch*. Medierile simbolice sunt resimțite îndeosebi de către cei tineri – și nu fără motiv, uneori – ca deviante, alienante. Într-o carte faimoasă la vremea ei acum câteva decenii, *Societatea indivizilor*, Norbert Elias observa că omul

Respectul contemporan este mult mai înclinat spre exterior decât spre interior, în comparație cu ceea ce se întâmplă în secolele anterioare. Procesul acesta de exteriorizare s-a intensificat în ultimele decenii peste tot în lume, și cu atât mai mult acolo unde – cum este cazul nostru – eliberarea de totalitarism l-a încurajat puternic, după ce l-a făcut posibil. Problema care se configuraază însă tot mai amenințător la orizont este aceea că diminuarea prioritarității are loc în paralel cu aceea a reflexivității. Reflexivitatea, în care un Anthony Giddens vedea o caracteristică a epocii moderne, tinde să se dilueze. Oferta informațională ca și aceea comunicativă sunt de o diversitate care deconcertează și dezorientează. Pentru pături largi ale populației, ele se profilează tot mai mult ca agresiuni împotriva reflexivității însăși. Omul obișnuit din societatea contemporană devine tot mai ușor manipulabil, lipsit de grila unei judecăți personale, de capacitatea de opțiune pusă în act. Apare aici un fel de cerc vicios. Alegem și, implicit, ne alegem, ne definim în raport cu provocările contextului. Vrem să fim noi însine, numai că, mai nou, vrem să fim noi însine fără prea mare efort, fără să gândim prea mult. Reflexivitatea ar constitui o probă de inautenticitate. Să ne dispensem de ea, să ne relaxăm ca să devenim cu adevărat ceea ce suntem. Efortul de interpretare, ca efortul de cunoaștere, ne complică inutil existența, ne abat de la ce a devenit unul din obiectivele majore: distrația. Apetitul pentru cunoaștere tinde să fie înlocuit cu o evidentă curiozitate pentru frivolități. Autenticitatea e înțeleasă în tot mai mare măsură ca o denudare spirituală și corporală, de fapt ca exhibitionism.

Sigur că liniile acestei descrieri sunt ușor îngroșate, exagerate, dar simptomele cred că sunt accesibile experienței noastre cotidiene. Exhibitionismul se infiltrează și în teritoriile ferite ale intimității. Acestea nu suportă numai încălcările spațiului privat prin interceptări instituționale abuzive sau prin agresiuni provocate de lipsa de educație a oamenilor, dar renunță deseori la o elementară autoprotecție. Băile de multime pe care le-lăudăm zilnic ne aduc în situația de a observa că oamenii se exhibă în spațiul public, se exteriorizează cu asupra de măsură, vorbesc tare spre a fi auziți de cei de foarte aproape. Nu mai evoc înjurăturile proferate din mașini, nici expresiile vulgare care se aud la tot pasul pe stradă, prin autobuze, din guri de băieți și de fete, care se duc sau se întorc de la școală. Telefonul mobil a devenit instrumentul unei largi disponibilități confesive. Auzi, fără să vrei, mărturisiri pe care în alte vremuri le auzea numai preotul.

Sigur că tabloul acesta poate fi continuat. Ne întoarcem însă la problema care mi se pare esențială, și anume la nevoia de trecut. Nevoie de trecut care nu înseamnă nici paseism, nici evazionism, nici escapism. Trebuie să înțelegem cu toții că cine nu are trecut nu va avea viitor. Altfel spus, cine își uită trecutul, tradiția, cine se scutură de povestea țării sale, cine pierde conștiința apartenenței este sortit să piară, în timp. Trecutul este prezent în prezent prin această conștiință a apartenenței. Această conștiință ne-o dă încă din primii ani școală – dacă ne-o dă, dacă ne-o mai dă, dacă nu o consideră inutilă, depășită. Ar trebui să învățăm să stim că acest sentiment al apartenenței nu este unul născut. Nu ne naștem români. Devenim români, învățând istoria acestei țări, a acestui popor, învățând limba română, învățând literatura română, civilizația ș.a.m.d. Problema gestionării trecutului mi se pare o problemă esențială pentru învățământul nostru de astăzi. Repet: nu exaltare, nu mitizare, nu preluarea unor mituri ale unor abordări mai vechi, dar nici demitizare programatică. Ce înseamnă mit? Care sunt miturile care trebuie neapărat demitizate? Este cazul să demitizăm mitul originii latine? E cumva latinitatea limbii române un mit? Trebuie să ne dezbarăm de acest mit cumva? Sunt intelectuali care spun că nu e cazul, că să ieșim din această confuzie. Istoria nu ne învață numai istorie, ne învață cine suntem, ne consolidează conștiința de sine și, mai ales, ne învață istoricitatea, ne învață să nu confundăm epoci, să nu ne raportăm la trecut ca la prezent, să evităm actualizările forțate. Dacă e să îmi îngădui o sugestie practică, ar fi – și pentru școală, în genere, și pentru asociația dumneavoastră – o colaborare foarte strânsă, mergând până la conceperea unitară a programelor împreună cu colegii și cu catedrele de istorie. Mi se pare un lucru care trebuie neapărat făcut.

În sfârșit, ajungem la literatură. Din Romantism, din secolul al XIX-lea, când s-a cristalizat conștiința națională și s-au format statele naționale, când s-a fondat și istoria literară în accepția ei modernă, literatura a fost pusă – și, de fapt, s-a pus singură – în serviciul patriei, iar școală a utilizat-o spre a trezi și reconfirma orgoliul național. Într-adevăr, literatura cultivă adeziunea la peisajul natal, iubirea de moșie, conferă o dimensiune de profunzime oricărui autohtonism. Ea a contribuit și contribuie la formarea și fixarea unei imagini despre sine a fiecărui popor; a produs chiar, *cum*

știm, mituri pe urmele creației folclorice. Pe de altă parte, tot în literatură – literatura noastră, dar și literatura de pretutindeni – au apărut și forme de absolutizare a specificității, au apărut exclusivisme de neacceptat în zilele noastre. Unul dintre pericolele ce trebuie evitat, mai ales în Europa de Est, este antagonismul purtat în numele diferențelor naționale și etnice. Tot literatura conține și propune teme orientate spre un ecumenism cultural, spre înțelegere, toleranță și respect pentru alteritate. Mai mult, creează imagini atașante ale celuilalt. Desigur că aceste imagini aparțin mai cu seamă literaturii recente, dar ele sunt prezente și în trecut, inclusiv în tradiția noastră literară, și e destul să-l evocăm pe Slavici. Literatura, dincolo de teme, are un rol de apropiere universală. Ea ne oferă condițiile dialogului între subiectivități – l-am citat pe André Gide. Experiența creației și a contemplației artistice ne smulge din propria identitate, ne invită să-l înțelegem pe celălalt, să devenim celălalt. Ea e de neconceput fără imaginarea celuilalt. Lucruri incredibile, chiar inaceptabile prin ciudătenia lor sfârșesc prin a deveni inteligibile, posibile, grație punerii lor în scenă de către un scriitor autentic. Literatura cultivă diferențele, dar în același timp și înțelegerea acestor diferențe. Cultura literaturii este unificatoare, fără a fi mai puțin o cultură a diferenței. Jocul estetic pe care romanticii germani l-au înțeles foarte bine ne situează în poziții favorabile, privilegiate de deschidere, de întâmpinare, de conciliere. Deprinderea codurilor artistice poate să fie foarte bine ca inițiere și model în deprinderea codurilor înțelegerei publice. Cred, iluzionându-mă probabil, că un om citit, un om cult are mai puține șanse de a fi violent sau intolerant. În sfârșit, literatura adevărată din toate timpurile și marii scriitori nu promovează ideologii, nu promovează poziții, strategii politice în narațiunile și poemele lor. Chiar atunci când e vorba de scriitori angajați, rămâne în operele lor un fond emoțional, afectiv, care scapă de sub controlul ideologiei și al politiciei, nu se lasă disciplinat de o anumită agendă. Literatura autentică este astfel în măsura în care încorporează mesajul, îi dă o viață, îl lasă să respire liber, îl pune în conexiune implicită cu alte mesaje. Convingerile scriitorilor adevărați se disipează în senzații, percepții, simțiri complexe, din care deseori nu lipsește nici îndoială, nici contradicția, iar această dialectică se rezolvă și se exprimă la nivel afectiv, nu rațional sau conceptual. Emoțiile pe care ni le transmite literatura, fără să fie decât rareori iraționale – uneori sunt, e destul să ne gândim de pildă la *Tunelul* lui Sabato –, sunt greu raționalizabile, dar efective, eficiente. Suntem emoționați, mișcați, fără a conștientiza întotdeauna cauza exactă. Alegerile afective nu sunt mai puțin niște judecăți de valoare. Literatura transmite și prin acest fel anumite valori, mai exact, le inculcă fără a le aduce la o expresie cogitativă.

Concluzii: ca o sinteză între rezistență prin literatură și prin istorie aș dori să spun că noi, românii, ca toți europenii din Est, avem propria noastră experiență istorică, existențială și morală, avem propria noastră literatură și cultură, avem un mesaj al nostru pe care ar trebui să încercăm să-l facem cunoscut în lume. Vedeți că am folosit conjunctivul. Conjunctivul este o promisiune de viitor. Cât mai lucrăm cu conjunctivul înseamnă că mai putem aspira, că mai credem într-un ideal. Dacă nu vom realiza acest proiect, se cheamă că experiența noastră se va pierde, tradițiile noastre se vor pierde, mesajul nostru se va pierde, înseamnă că am fost cobaii inutili ai istoriei. Fiindcă pe suferința noastră s-a încercat experiența comunistă cu agresiunea și teroarea pe care au presupus-o, cu libertățile care ne-au fost refuzate. Trebuie să facem în aşa fel încât această experiență să se încrusteze în memorie și să fie trecută și altora, în primul rând elevilor și studenților noștri, dar și prietenilor noștri din Occidentul mai apropiat sau mai îndepărtat. Vă mulțumesc!

Abstract. *Resistance through Literature.* The title of the conference focuses on a topic especially encountered during the communist period in Romania, namely the resistance through culture and, implicitly, through literature. The author starts from an analysis of the internal situation in Romanian education, which he then places in a wider discourse on the destiny of culture at external, European and global level. Then he points out some of its trends relevant to the topics of identity: the lack of consciousness of the past among the younger generation, the refusal of reflexivity, the intensified exteriorization due to the progress of modern technology, and a kind of demystification. In this critical context, the author highlights the role of literature that could represent the territory that cultivates both the differences and the understanding of the other, the culture of literature being unifying. **Keywords:** *resistance through culture, Romanian school, consciousness of the past, identity, difference, the culture of literature.*

Mircea Martin este profesor la Universitatea din București și membru al Academiei Române.

LIVIU PAPADIMA

Dragă Luminița,

(aici cred că ar trebui inserată o notă de subsol din care să reiasă că este vorba despre Luminița Medeșan, redactor al revistei „Perspective” și membru fondator ANPRO)

[Mi-ar fi plăcut să intru în dialog cu Liviu Papadima în neașteptatul rol de corespondent al meu într-o scrisoare în care e vorba despre „noi”, în care însă vorbim pentru toți. Dar prefer să nu stric convenția epistolară, atât de inedită pentru un text destinat Dosarului „Perspectivelor” și să-i las generosului expeditor toată scena. Și aşa, mi-a dat un rol copleșitor de important. Dar nu pot să nu costat că, în spiritul convingerilor mele, exprimate adesea, L.P. a dovedit esențialul: ANPRO este despre prietenie și încredere. – L.M.]

Reiau:

Dragă Luminița,

m-am rugat să scriu ceva despre identitate pentru următorul număr din „Perspective”. Încercările mele de eschivare au eşuat. Motivele de sustragere îi le-am spus: lipsa de timp, pe de o parte, antipatia față de temă, pe de cealaltă. Au atârnat însă mai greu, în cele din urmă, prietenia față de tine și prețuirea față de ANPRO. La care s-a adăugat și disponibilitatea ta pentru repetate păsuri.

Despre identitate, aşadar. De ce nu-mi place tema? Pentru că e foarte serioasă și mă simt întrucâtva impostor să o abordez fără o pregătire academică solidă în prealabil. Și nici n-ăs vrea, pe de altă parte, să mă fac scăpat cu câteva volute retorice.

Despre identitate s-au spus și s-au scris enorm de multe lucruri în ultima vreme, pe fondul conflictelor interreligioase care au generat fenomenul terorismului, pe fondul declinului suveranității naționale sub impactul „capitalismului corporatist” și al agregărilor politice în entități suprastatale precum Uniunea Europeană, în contextul tendințelor uniformizante datorate globalizării, al solicitărilor tot mai apăsate din partea diverselor categorii de persoane, considerate până nu de mult drept „ilicide”, de a le fi recunoscute drepturi similare cu cele ale majorității – vezi recentul referendum pe tema „familiei tradiționale” și lamentabilul lui eșec –, al separatismelor de tot felul – vezi Brexit, Catalonia etc. – al... Când cineva declară „Eu sunt cel care își va vârsa mațele și creierii pe caldarâm pentru ca ceilalți să înțeleagă cine suntem noi”, când unei caricaturi i se răspunde cu rafale de gloanțe sau când o mișcare politică, în asociere cu un venerabil ordin confesional, deschid cu nonșalanță cutia Pandorei în culpabilizarea homosexualității pentru beneficii de putere, nu-ți prea mai vine să tratezi chestiunea identității din vîrful penișei, cu niscai fraze meșteșugite. Cu atât mai greu e să-ți dai cu părerea cum ar răspunde studiul limbii și literaturii române acestei încrengături de neliniști de ordin planetar.

Îți mărturisesc chiar că am rugat un coleg de la Filozofie, Emanuel Socaciu, să-mi procure o listă bibliografică cu sugestii de date recentă, ceea ce el, cordial, a și făcut, dar n-am găsit răgazul nici măcar să caut lucrările indicate, dară-mi-te să le și citesc. Așa că te rog să-mi accepți, măcar în raport cu amplitudinea temei, ignoranța în materie.

Drept urmare, scindat între neputința de a alcătui un studiu academic după regulile artei și ne-dorința de a o scălda cu niște profesioni de credință bine ticoluite, am ales, în cele din urmă, un soi de „a treia cale”, derivată, în ultimă instanță, tot dintr-o problematică identitară: din ceea ce sunt, prin

Respect pentru oameni și cărti

lucrurile pe care le-am citit, prin oamenii cu care am avut de a face în diverse împrejurări profesionale, prin, *last but not least*, dialogul permanent cu mine însuși.

O triplă întrebare și câteva pronume

Voi începe printr-un soi de triplă întrebare, adică o întrebare despre cum dialoghează două întrebări. Ea sună așa: „Cine sunt?” și/sau „Cine suntem?”?

Pentru a mă apropia de răspuns mă văd nevoit să fac un mic ocol preliminar.

La gramatică se învață la școală că există trei persoane pronominale, cu forme de singular și de plural. Sunt unii lingviști însă care preferă să susțină că există, în limbile moderne, 6 persoane ale pronomului personal, iar eu tind să le dau dreptate. Nu cred că e edificator să-l considerăm pe „noi” ca „pluralul” lui „eu” – cel puțin, nu în același sens în care „oameni” e considerat pluralul lui „om”. „Oameni” înseamnă „om” multiplicat de cel puțin două ori. „Eu” înseamnă „Cel/cea care vorbește” – care poate fi, după caz, oricine – pe când „noi” nu are înțelesul – decât într-o situație, extrem de improbabilă, de rostire corală – de „Cei/cele care vorbim” (1 x n vorbitori care se exprimă simultan, la care $n > 1$). Tot așa, „voi” nu înseamnă neapărat „tu + tu + ...” („cel căruia i se adresează vorbitorul”). Nu e greu de dedus pentru orice vorbitor de română că, de pildă, într-un context conversațional de genul „Ce mai face soția ta? Voi erați întotdeauna...”, „voi” se compune din „tu” + „ea”, persoana absentă, la care amabilul locutor face referire.

Spun toate asta pentru că „noi” – persoana 4, cum ar boteza-o unii – este cea mai permisivă și cea mai echivocă, din punct de vedere semantic, formă a pronomului personal. Ea poate să însemne, prin derogare stilistică, doar „eu” – pluralul auctoritatii, de pildă – , un „eu” + „eu” +..., atunci când vorbitorul se poziționează ca „purtător de cuvânt” al mai multor persoane coprezente susceptibile de a subscrive la mesajul transmis de către acesta – „Noi, comitetul executiv al... considerăm că...” – un „eu” + „tu” – „De când nu ne-am mai văzut noi amândoi?” – sau + „el”/„ea” – „Noi, eu și răposatul meu soț...” –, + „voi” – „Noi, cei care ne-am întrunit în această seară...”. Și, nu în ultimul rând, „noi” poate desemna toate persoanele pronominale la un loc („eu” + „tu” + „el/ea”, + „voi” + „ei/ele”), ca un soi de curcubeu. Exemplul care îmi vine cel mai iute în minte, probabil și tîr, este: „Noi, români...”.

(Cred că am citit o analiză asemănătoare a formelor pronomului personal într-un text mai vechi din Benveniste, poate chiar în timpul facultății. Iartă-mă că nu am vreme să verific! Oricum, mi se pare absolut imposibil ca nimeni să nu fi observat până acum această asimetrie. Rog lingviștii să nu se amuze prea tare pe seama acestor precizări.)

De ce am făcut acest ocol morfolologic? Pentru a reaminti faptul elementar, însă adesea complet ignorat, că ne familiarizăm cu „identitatea” ambiguă, polisemantică a lui „noi”, subiectul subînțeles al întrebării „Cine suntem noi?”, odată cu deprinderea de a vorbi o limbă.

(Psihologii poate că ar considera că încă și mai devreme. Oricum, din perspectivă didactică, e suficient de timpuriu.)

Gramatica pe care o învață copiii în școală, preocupată să își înșiruie dinaintea lor labirintica listă flexionară a formelor pronominale accentuate și neaccentuate, nu-i prea ajută să înțeleagă cum acest „noi” face și desface identități, cum vorbitorul poate decupa, adesea cu ajutorul unor opozitii de tipul „noi versus voi” sau „noi versus ei/ele”, conture pe harta lumii pe care dorim să o înțelegem. Amintește-ți, te rog, de exemplu, că căcerneală a curs pentru a explica acel „Dară noi? Noi, epigonii?” eminescian! Uneori metafora hărții pe care am folosit-o mai sus ajunge să fie interpretată și instrumentată chiar literal – asta pentru că tot suntem în anul Marii Uniri –, prin hotare care nu mai au doar valoare simbolică.

Despre pronume se poate învăța și la geografie, și la istorie, și la sociologie sau la filosofie. Ar fi de adăugat, în acest sens, că doxa școlară, în ansamblul ei, relaționează doar un tip de identitate individuală, cea „de catalog”, cu doar un tip de identitate colectivă, cea pe care o putem numi, cu un termen iărăși echivoc, „națională”.

(Ar mai fi, dragă Luminiță, de adăugat aici și atât de controversata chestiune a orelor de religie. S-au spus despre ele de toate, cu asupra măsură. Nu prea știu ce se face la ele, aşa că, nedoreind să-mi ating încă nivelul maximei incompetențe, mă mărginesc să remarc că, dacă scopul principal este

Respectarea drepturilor omului și cărți
acela de a construi o identitate colectivă confesională, de felul „Noi, ortodocșii” sau, după caz, „Noi, catolicii”, „Noi, baptiștii” etc. etc., mai bine lipsă!».

Un ocol fisiognomonist

A trăi într-o lume în care fiecare individ este înzestrat cu o singură identitate individuală și o singură identitate colectivă e pentru mine de negândit. E profund toxic și malformant pentru ființa umană.

Aș aminti aici, ca analogie cu rol euristic, acea doctrină de tradiție milenară numită „fizionomie” sau „fisiognomonie”, de care m-am ocupat în treacăt pentru un curs despre reprezentări ale corporalității în literatură și pe care o găsim invocată, alături de maestrul său cel mai reputat, teologul, poetul și filozoful elvețian Johann Kaspar Lavater, în numeroase scrimeri ale începutului și mijlocului sec. al XIX-lea, nu numai pe teren românesc – căcă Lavater e pomenit numai în *Comedia umană* a lui Balzac de mai bine de 100 de ori, iar Baudelaire îl gratula cu epitetul „divinul”. Colosală erudiție acumulată mai bine de două milenii pe tema „lecturii feței” umane și care a ajuns azi, exceptându-i pe câțiva împătimiți, un fel de divertisment asemenei horoscoopelor de la programele matinale de știri tv, se sprijinea pe o intuție de bun-simț, anume că ar fi scandalos ca între cum arată un ins și cum este el să nu fie nicio legătură. Corpul și sufletul ar trebui să se afle într-un soi de armonie, altminteri reprezentările lumii ar intra în impas: cum să fie înfățișat Apolo în statuile grecești? Dar Isus în tablourile renascentine? Mai mult, n-ar fi ușor de acceptat nici pentru noi, făpturile de rând, că atât corpul, cât și sufletul și-ar urma fiecare calea proprie, suferind și bucurându-se independent unul de celălalt – o concluzie pe care numai ascetii și destrăbălații impenitenți ar putea-o îmbrățișa. Bine de bine, și-au zis unii, ar trebui să existe o legătură între viața sufletească și cea trupească – Descartes chiar închipuise un soi de „interfață” între cele două, într-o presupusă glandă pineală –, dar de ce fel? Ca cea dintre fulger care e musai urmat de bubuitura tunetului? De ce nu am putea descoperi, de pildă, un suflet nobil într-un corp hidros, s-au întrebăt romanticii, iar Victor Hugo l-a imaginat pe Quasimodo, protagonistul din *Cocoșatul de la Notre-Dame*. Oscar Wilde a construit, în replică, un personaj care își păstrează intactă frumusețea, în ciuda unei tot mai adânci decăderi morale, în *Portretul lui Dorian Gray*. Astă în vreme ce medicul și criminologul italian Cesare Lombroso schița portretul-robot al celui pe care el îl considera a fi „criminalul înăscut”. Ce mină de aur pentru poliție, pentru justiție, pentru ocrotirea ordinii sociale! Puteai identifica infractorul și îl puteai izola chiar înainte de a comite faptele la care era predispus! Dorian Gray ar fi scăpat cu siguranță basma curată la „testul fizionomist”, însă Quasimodo la fel de sigur ar fi infundat pușcăria.

Curm această digresiune. Morala? Ca și în cazul fizionomiei, pare de la sine înțeles că trebuie să existe o legătură recognoscibilă între „individ” și „identitate”. Altminteri ar trebui să concedem că suntem cu toții replici ale musileanului om fără însușiri. Doar că, la fel ca în cazul doctrinei duse la apogeu – și discreditare – de Lavater și discipolii săi ulteriori, această legătură nu se rezumă doar la un cod de lectură sau la un CNP.

Identități colective / generice

Am menționat, mai înainte, că ne definim la intersecția a două tipuri de identitate, unul individual și altul colectiv, fiecare cu mai multe fațete. Să pornim cu cel din urmă, la care acest pluralism este mai evident.

Deci: care „noi”? Ziceam că primul lucru care ne vine în minte, nouă, ca profesioniști afiliați materiei de studiu „Limba și literatura română”, este „noi, români” și că această identitate colectivă nu este nici măcar ea univocă. Ea se poate referi, pe de o parte, la cetățenia pe care o avem înscrisă în certificatul de naștere și în pașaport, pe de altă parte, la apartenența etnică pe care o declarăm la recensăminte. Nu este deloc același lucru. Având, la un moment dat, curiozitatea de a vedea cam care este ponderea românilor etnici în statul vecin Republica Moldova, am găsit pe Wikipedia o cifră infimă. Nu era vina enciclopediei online atât de des – de multe ori, pe bună dreptate – incriminate, ci a sursei de referință: un recensământ în care, la apartenența etnică, figurau deopotrivă și „român”,

